Sociaal-cultureel werk, een cruciale leeromgeving voor een vitale democratie

Bart Van Bouchaute, 9 juni 2026

Een belangrijke rode draad in de literatuur over civil society is dat democratie niet uitsluitend wordt geleerd via formele politieke instituties zoals parlementen of verkiezingen. Democratische competenties ontstaan ook in verenigingen, sociale bewegingen, burgerinitiatieven en vormingsorganisaties. Deze organisaties functioneren als ruimtes waar burgers leren participeren, samenwerken, reflecteren en collectief handelen. De literatuur identificeert vier belangrijke mechanismen waarlangs dit democratisch leren plaatsvindt: **bewustwording, netwerken, vaardigheden en mobilisatie**.

Tegelijk waarschuwen auteurs zoals Gert Biesta en Danny Wildemeersch ervoor dat democratisch leren niet mag worden gereduceerd tot het verwerven van competenties of het aanpassen van burgers aan bestaande maatschappelijke verwachtingen. Democratie is ook een proces van ontmoeting met verschil, van publieke discussie en

van het openhouden van ruimte voor maatschappelijke vernieuwing en contestatie. Vanuit die invalshoek krijgen de vier mechanismen een bredere democratische betekenis.

1. Bewustwording: democratie begint met kritisch inzicht

Een eerste bijdrage ligt in de ontwikkeling van kritisch bewustzijn. Burgers leren maatschappelijke problemen niet te beschouwen als individuele tekortkomingen, maar als kwesties die samenhangen met bredere sociale, economische en politieke structuren. Dit proces van bewustwording stelt mensen in staat hun eigen positie te begrijpen en maatschappelijke alternatieven te verkennen.

Deze visie vindt haar meest invloedrijke uitwerking in het werk van Paulo Freire (1970). Zijn concept van *conscientização* verwijst naar een proces waarbij mensen via dialoog kritisch leren nadenken over hun leefwereld en zich ontwikkelen tot actieve maatschappelijke actoren. Ook Dewey (1916) beschouwde educatie als een proces waarin burgers leren reflecteren op gedeelde maatschappelijke vraagstukken. Democratie vereist volgens hem burgers die niet enkel kennis bezitten, maar ook kritisch kunnen oordelen en deelnemen aan publieke deliberatie.

Wildemeersch (2017) sluit hierbij aan door te benadrukken dat burgerschapsvorming niet in de eerste plaats gaat over het aanleren van correcte democratische houdingen, maar over het creëren van ruimtes waarin burgers samen betekenis geven aan maatschappelijke kwesties. Democratisch leren ontstaat wanneer mensen verschillende perspectieven ontmoeten en gezamenlijk zoeken naar interpretaties van complexe maatschappelijke problemen.

Vanuit dit perspectief draagt sociaal-cultureel werk bij aan democratie doordat het mensen ondersteunt in het ontwikkelen van een kritische en reflexieve verhouding tot zichzelf, hun gemeenschap en de samenleving.

2. Netwerken: democratie groeit in sociale relaties en publieke ruimtes

Een tweede mechanisme betreft de opbouw van sociale relaties, vertrouwen en solidariteit. Democratische samenlevingen veronderstellen dat burgers zich verbinden met anderen, samenwerken rond gemeenschappelijke doelen en vertrouwen ontwikkelen in collectieve actie.

Dit idee staat centraal in het werk van Putnam (2000), die aantoonde dat verenigingen, burgerinitiatieven en maatschappelijke organisaties belangrijk zijn voor de vorming van sociaal kapitaal. Deelname aan dergelijke organisaties versterkt wederzijds vertrouwen, stimuleert samenwerking en verhoogt de kans dat burgers zich ook politiek engageren.

Ook de literatuur over sociale bewegingen benadrukt het belang van netwerken. Della Porta en Diani (2006) beschrijven sociale bewegingen als netwerken waarin burgers collectieve identiteiten ontwikkelen en nieuwe vormen van politieke betrokkenheid leren.

Wildemeersch (2017) voegt hieraan toe dat dergelijke netwerken niet alleen sociaal kapitaal produceren, maar ook publieke ruimtes creëren waarin burgers ervaringen kunnen uitwisselen, verschillen kunnen bespreken en nieuwe collectieve betekenissen kunnen ontwikkelen.

Democratisch leren vindt bijgevolg niet alleen plaats via kennisoverdracht, maar ook via de ervaring van solidariteit, dialoog en publieke ontmoeting.

3. Vaardigheden: participatie vraagt oefening én subjectwording

Een derde bijdrage van civil society ligt in het ontwikkelen van democratische vaardigheden. Participeren aan vergaderingen, argumenteren, onderhandelen, conflicten hanteren en samenwerken zijn geen vanzelfsprekende competenties. Ze worden geleerd door ze daadwerkelijk te oefenen.

Dit inzicht vormt de kern van de participatieve democratische theorie van Pateman (1970). Volgens Pateman heeft participatie een educatieve functie: burgers worden democratischer door deel te nemen aan democratische praktijken. Democratische competenties ontstaan niet voorafgaand aan participatie, maar juist door participatie.

Ook Barber (1984) benadrukt dat actieve betrokkenheid bij maatschappelijke organisaties burgers leert verantwoordelijkheid op te nemen voor collectieve besluitvorming. Civil society fungeert hierdoor als een oefenruimte waar burgers vaardigheden ontwikkelen die later ook inzetbaar zijn in bredere politieke contexten.

Biesta (2011) nuanceert echter een louter competentiegerichte benadering van burgerschap. Volgens hem is democratisch leren niet alleen een kwestie van vaardigheden verwerven, maar ook van subjectwording (*subjectification*): het vermogen om als uniek politiek subject in de publieke ruimte te verschijnen, een stem te ontwikkelen en verantwoordelijkheid op te nemen voor gemeenschappelijke vraagstukken. Democratische vorming gaat daarom niet enkel over wat burgers kunnen, maar ook over wie zij worden in relatie tot anderen en tot de samenleving.

Vanuit deze benadering zijn verenigingen, vormingsinitiatieven en burgercollectieven niet alleen plaatsen waar competenties worden aangeleerd, maar ook ruimtes waar burgers zichzelf leren positioneren als democratische actoren.

4. Mobilisatie: van leren naar collectieve actie en democratische vernieuwing

Een vierde mechanisme betreft de omzetting van bewustwording, netwerken en vaardigheden in collectieve maatschappelijke actie. Democratisch leren beperkt zich niet tot persoonlijke ontwikkeling, maar kan leiden tot gezamenlijke pogingen om maatschappelijke verandering te realiseren.

Deze dimensie staat centraal in de literatuur over sociale bewegingen. Tarrow (2011) beschrijft hoe burgers zich organiseren om invloed uit te oefenen op politieke

besluitvorming en machtsverhoudingen uit te dagen. Sociale bewegingen creëren niet alleen protest, maar ook leerprocessen waarin deelnemers strategieën, politieke analyse en collectieve handelingsbekwaamheid ontwikkelen.

Het concept van *social movement learning*, uitgewerkt door Hall, Clover, Crowther en Scandrett (2012), benadrukt dat sociale bewegingen belangrijke leeromgevingen zijn. Mensen leren er hoe zij samen maatschappelijke problemen kunnen aanpakken, publieke ruimte kunnen opeisen en democratische verandering kunnen nastreven.

Biesta (2011) benadrukt dat democratie niet enkel draait om consensus en integratie, maar ook om de mogelijkheid om bestaande verhoudingen ter discussie te stellen. Democratisch leren omvat daarom ook het vermogen om te contesteren, alternatieven te formuleren en nieuwe politieke mogelijkheden zichtbaar te maken.

Mobilisatie vormt daarmee de brug tussen democratisch leren en democratisch handelen.

Conclusie

Hoewel de besproken auteurs vertrekken vanuit verschillende theoretische tradities – participatieve democratie, pragmatische pedagogie, kritische pedagogie, sociaal kapitaal, sociale-bewegingentheorie en kritische burgerschapseducatie – convergeren zij rond één fundamenteel inzicht: **civil society functioneert als een cruciale leeromgeving voor democratie**.

Democratische participatie wordt versterkt omdat deze organisaties burgers ondersteunen in vier onderling verbonden leerprocessen: het ontwikkelen van kritisch bewustzijn, het opbouwen van sociale netwerken en publieke ruimtes, het verwerven van participatieve vaardigheden én democratische subjectwording, en het engageren in collectieve actie en maatschappelijke verandering. Democratie wordt vanuit dit perspectief niet uitsluitend bestuurd via formele instituties, maar ook dagelijks geleerd, geoefend, betwist en vernieuwd in de praktijken van het maatschappelijk middenveld.

Referenties

Barber, B. R. (1984). *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. University of California Press.

Biesta, G. J. J. (2011). *Learning democracy in school and society: Education, lifelong learning, and the politics of citizenship*. Sense Publishers.

Crowther, J., Martin, I., & Shaw, M. (2000). *Popular education and social movements in Scotland today*. National Institute of Adult Continuing Education.

Della Porta, D., & Diani, M. (2006). *Social movements: An introduction* (2nd ed.). Blackwell Publishing.

Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan.

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.

Hall, B. L., Clover, D. E., Crowther, J., & Scandrett, E. (Eds.). (2012). *Learning and education for a better world: The role of social movements*. Sense Publishers.

Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

Tarrow, S. (2011). *Power in movement: Social movements and contentious politics* (3rd ed.). Cambridge University Press.

Welzel, C. (2013). *Freedom rising: Human empowerment and the quest for emancipation*. Cambridge University Press.

Wildemeersch, D. (2017). Opening spaces of conversation: Citizen education for social and cultural transformation. *International Journal of Lifelong Education, 36*(1–2), 112–127. https://doi.org/10.1080/02601370.2017.1279130